

Socialiai pažeidžiamų asmenų kelias link aukštojo mokslo: kai kurių struktūrinių veiksnių bandomoji apžvalga

Asta Dilytė-Kotenko

Lietuvos socialinių mokslų centras, Sociologijos institutas, A. Goštauto g. 9, 01108 Vilnius,
astadilyte@gmail.com

Anotacija. Asmens poziciją švietimo sistemoje lemia įvairūs veiksniai. Struktūrinių veiksnių, susijusių su galimybėmis švietime, analizė Lietuvoje yra ribota. Svarbu analizuoti veiksnius, susijusius su socialiai pažeidžiamų asmenų švietimo galimybėmis, nes tyrimai rodo, kad ši grupė yra menkiausiai atstovaujama aukštajame moksle. Straipsnyje pristatomi bandomojo tyrimo rezultatai, analizuojami struktūriniai veiksniai, susiję su socialiai pažeidžiamų asmenų galimybėmis pasiekti aukštąjį išsilavinimą. Socialiai pažeidžiamų asmenų galimybės įgyti aukštojo mokslo diplomą gali turėti įtakos tokie struktūriniai veiksniai kaip: skirtingų švietimo veiklų prieinamumas, pozityvus mokyklos mikroklimatas, mokytojų bei mokyklos vadovų tikėjimas mokinių sėkme, mokykloje vyraujantis aukštas mokytojų ir mokyklos vadovų prestižas, mokyklos socialinė struktūra bei aukštojo mokslo vertės supratimas ir finansinis prieinamumas.

Esminiai žodžiai: *švietimas, aukštasis mokslas, socialiai pažeidžiami asmenys, struktūriniai veiksniai.*

Įvadas

Daugėja įrodymų, kad kokybiško švietimo, aukštojo mokslo įgijimas koreliuoja su geresne padėtimi darbo rinkoje (OECD, 2018). Asmens galimybę įgyti aukštąjį išsilavinimą ir poziciją švietimo sistemoje lemia įvairūs veiksniai, pradedant nuo individualių veiksnių – asmens gabumai, motyvacija, asmens pasirinkimas, tęsiant mezoaplinka – šeimos, socialinės, kultūrinės aplinkos kontekstas, baigiant struktūriniais veiksniais – mokyklos, švietimo sistemos bruožai, ir net makrokontekstu – šalies socioekonominė

aplinka. A. Tonkūnaitė-Thiemann (2003) tvirtina, kad socialinės nelygybės tyrimai dažniausiai remiasi būtent socialinės struktūros analize ir jais siekiama atsakyti, kodėl visuomenėje egzistuoja sisteminiai socialinių grupių skirtumai (pvz., teisių, privilegijų, prestižo, pasireiškiančių ir skirtingomis asmenų galimybėmis švietime), ar šie skirtumai lemia (gali lemti) socialinės nelygybės formavimąsi tiriamoje visuomenėje ir kodėl skirtumus lemiantys veiksniai toje visuomenėje egzistuoja. K. Trakšėlys (2014) antrina, kad socialinis ir ekonominis visuomenės susiskaldymas tiesiogiai matomas ir švietimo sistemos viduje. Stratifikacija švietimo sistemoje apima išsilavinimo netolygumus ir priežastis, kurios sukelia tuos netolygumus (Maksvytienė ir Polgrimaitė, 2015).

Visuomenės socialinių grupių ir jų skirtumų tam tikrose gyvenimo srityse (pvz., išsilavinimo) analizė Lietuvoje iki šiol yra gana ribota – visuomenės socialinės struktūros tyrimus yra atlikusi M. Taljūnaitė (1999), R. Brazienė (2002), V. Morkevičius ir Z. Norkus (2012), tačiau šiuose tyrimuose aktualiausias buvo socialinis-ekonominis stratifikacijos metmuo, taikyta dedukcinė tyrimo logika. Švietimo sistemos socialinio teisingumo aspektus Lietuvoje tyrinėjo G. Purvaneckienė ir G. Čiužaitė (2010), pažymėdamos, kad reformų metu į švietimo teisingumo klausimus nebuvo kreipiama dėmesio, o reformų rezultatas – mažėjantis teisingumas; R. Lazutka ir J. Navickė (2012) analizavo skirtingo socioekonominio konteksto grupių atstovavimą skirtingo geidžiamumo aukštosioms mokykloms ir pagal studijų programas; D. Tatarienė (2016, 2017) tyrė tarpgeneracinį socialinį mobilumą ir nustatė, kad išsilavinimas išlieka pagrindinė socialinio mobilumo apraiškų priemonė, o socialinio mobilumo tyrimų laukui reikia žinių apie socialinę struktūrą, statusą, išsilavinimą, pajamas ir gerovę asmens gyvenimo laikotarpiu; A. Lipnevič (2013) analizavo gydytojų profesinės grupės socialinį mobilumą. Lietuvos visuomenės socialinės struktūros tyrimus yra atlikusi M. Taljūnaitė (1999), R. Brazienė (2002), V. Morkevičius ir Z. Norkus (2012). A. V. Matulionis (2016), analizuodamas visuomenės socialinės struktūros sampratą, akcentuoja, kad tai yra socialinių sistemų (socialinių institutų, socialinių grupių, sociologinių kategorijų) socialinių santykių ir ryšių sandara, taigi analizuojant socialinės stratifikacijos švietime mažinimo būdus, svarbu nepamiršti, kad jie susiję ir su socialiniais institutais, t. y. švietimo sistema. Todėl reikalinga analizuoti, kokie institucijų, t. y. struktūriniai, veiksniai gali daryti įtaką socialiai pažeidžiamiems asmenims įgyjant aukštąjį mokslą. Socialiai pažeidžiami asmenys šiame straipsnyje suprantami kaip asmenys, kilę iš šeimų, kurios dėl socialinių, ekonominių, kultūrinių veiksnių stokoja socialinio¹, kultūrinio² ar ekonominio³ kapitalo (pagal Bourdieu ir Passeron, 1990).

¹ Socialinis kapitalas – tai institucionalizuoti santykiai, tarpusavio pažintys ir pripažinimas.

² Kultūrinis kapitalas – tai įgyjamos, objektyvios ar institucionalizuotos kultūrinės vertybės.

³ Ekonominis kapitalas – tai pinigai ar nuosavybė, kurie gali būti konvertuojami į visuomenėje vertinamas naudas (pvz., išsilavinimą, kultūrinės vertybes).

Remiantis prieš tai buvusiais tyrimais, šiame straipsnyje siekiama atsakyti į klausimą, kokie struktūriniai veiksniai lemia socialiai pažeidžiamų asmenų galimybes įgyti aukštąjį išsilavinimą Lietuvoje.

Tyrimo objektas – struktūriniai veiksniai, kurie lemia aukštojo mokslo įgijimą.

Tyrimo tikslas – apžvelgti struktūrinius veiksnius, kurie gali lemti socialiai pažeidžiamų asmenų galimybes įgyti aukštąjį išsilavinimą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apžvelgti, kokius struktūrinius veiksnius, susijusius su aukštojo mokslo įgijimu, išskiria esami tyrimai;
2. Atlikti socialiai pažeidžiamų asmenų gyvenimo kelio švietimo sistemoje bandomąjį tyrimą;
3. Išanalizuoti struktūrinius veiksnius, kurie socialiai pažeidžiamiems asmenims padėjo įgyti aukštąjį išsilavinimą.

Tyrimo aktualumas ir originalumas

Lietuvoje švietimas ir aukštasis mokslas nėra vienodai prieinamas visiems asmenims. Tikimybė įgyti aukštąjį išsilavinimą asmenims, kilusiems iš žemiausias pajamas turinčių šeimų, Lietuvoje yra 7 kartus mažesnė nei aukščiausias pajamas turinčių šeimų vaikams (OECD, 2017); santykis tarp pasiekusių aukštąjį mokslą asmenų, kurių tėvai turi aukštąjį išsilavinimą ir neturi, Lietuvoje yra vienas didžiausių tarp OECD šalių; Lietuvoje itin maža dalis profesinio mokymo įstaigas baigusių mokinių renkasi mokytis aukštosiose mokyklose (Lietuvos statistikos departamentas, 2016), o tai lemia menką socialinį mobilumą, žemų pajamų ciklo palaikymą gyvenimo laikotarpiu – asmenų, turinčių tik pagrindinį išsilavinimą, užimtumo lygis yra beveik du kartus mažesnis nei turinčių bakalaurą ar magistro laipsnį (OECD, 2017). Aukštasis mokslas yra svarbus socialinio mobilumo kanalas, per kurį sudaromos galimybės kiekvienam individui užimti tam tikrą socialinę poziciją visuomenėje (Matulionis et al., 2010), o visuomenei – panaudoti visų individų talentus ir gebėjimus, nepaisant jų socialinės kilmės (Leonavičius, 2011). R. Lazutka ir J. Navickė (2010) vertino aukštojo mokslo prieinamumą pagal asmens priklausymą socialinei grupei, skirtingo socioekonominio konteksto grupių atstovavimą skirtingo geidžiamumo aukštosiose mokyklose bei pagal studijų programas ir padarė išvadą, kad ekonominiu ir išsilavinimo požiūriu silpnesnės visuomenės grupės (mokiniai, kurių tėvų profesinis statusas, išsilavinimas yra žemas, gyvenamoji vieta yra kaimo vietovė) daug mažiau atstovaujamos (Lazutka et al., 2012). Reikalinga analizuoti tiek struktūrinius, tiek individualius veiksnius, kurie gali sudaryti galimybes socialiai pažeidžiamiems asmenims įgyti aukštąjį išsilavinimą.

Šis tyrimas prisideda prie mokslinių žinių švietimo prieinamumo, lygių galimybių švietime temomis, kadangi jis leidžia struktūrinius veiksnius, susijusius su aukštojo

mokslo įgijimu, analizuoti iš subjektyvaus asmens požiūrio taško. Struktūrinių, t. y. visuomenės „primestų“, veiksmų įtaka socialinei stratifikacijai yra itin svarbi, kadangi, kaip pažymi O. Liutkevičienė (2015), asmenys dėl visuomenės jiems primesto identiteto susigyvena su jiems paskirtais vaidmenimis ir ilgainiui nebenori ir kartais nebegali atsisakyti vaidmens, su kuriuo susitapatino. P. Bourdieu (1979) pabrėžia, kad egzistuoja objektyvios galimybių lygybės švietime skirtumai, kurie pasireiškia įvairiais būdais kasdienėse situacijose, atsižvelgiant į socialinę aplinką. Tai formuoja individo požiūrį į aukštąjį išsilavinimą kaip į neįmanomą, įmanomą ar natūralų ateities švietimo sistemoje reiškinį ir nulemia individo kelių švietimo sistemoje. Tyrimas taip pat papildo jau esamus šios srities tyrimus, kurie dažniausiai remiasi švietimo politikos, edukologijos mokslų prielaidomis, nauja informacija apie struktūrinius veiksmus, susijusius su aukštojo mokslo įgijimu, pasitelkiant sociologinį požiūrį į tą patį tyrimo objektą.

Su aukštojo mokslo įgijimu susiję struktūriniai veiksniai

Nustatyti tam tikri struktūriniai veiksniai, kurie gali turėti įtakos socialiai pažėdžiamų asmenų galimybėms siekti aukštojo išsilavinimo.

Mokyklos aplinka, mokytojų ir mokinių santykiai daro įtaką mokinių pasiekimams. Būtent mokykloje vaikai įgyja tam tikrų įgūdžių, gebėjimų ir suvokia, kas jie yra, įsisavina visuomenės reikalavimus, formuojasi sąmonės ir elgesio charakteristikos, kurios reguliuoja jų santykį su visuomene (Liutkevičienė, 2015). I. Mikutavičienė (2009) pažymi, kad jei mokyklinės veiklos kontekste laiku atpažįstama atskirtį patiriančio vaiko problematika bei konstruojama speciali socioedukacinė aplinka, tuomet mokykla kaip institucija gali sušvelninti tokios situacijos edukacinius ir socialinius padarinius. Švietimo sistemos vaidmenį asmeniui pasirenkant ir siekiant išsilavinimo pastebi ir L. Duoblienė (2009) teigdama, kad mokyklos gyvenime atsiskleidžia panoptinė drausminimo ir kontrolės raiška per reikalavimus, normas, asmens vertinimo priemonių dauginimą ir griežtą jų priežiūrą. O. Iljina ir G. Purvaneckienė (2012) nustatė, kad skiriasi mokyklų mokinių savo galimybių vertinimas: dauguma gimnazijos mokinių teigia, kad jų tikimybė studijuoti aukštojoje mokykloje yra labai didelė arba gana didelė, o vidurinių ir profesinių mokyklų mokiniai nurodo, kad jų galimybės gana nedidelės, taigi įtakos asmenų pasirinkimui švietimo sistemoje gali turėti ir mokyklos tipas. Švietimo sistemos ypatybės (tolygus švietimo institucijų tinklo pasiskirstymas, vadovų tinkamas dėmesys socialinės nelygybės problemoms spręsti, demokratiški santykiai tarp besimokančiųjų bei tarp mokytojų ir besimokančiųjų, mokymosi pasiekimų vertinimo metodų įvairovė, emocinių kompetencijų ugdymas, mokymo programų praturtinimas skirtingų subkultūrų ypatumų pažinimu) taip pat gali paveikti vaiko pasiekimus (Mikutavičienė, 2009).

Išsilavinimo nelygybė priklauso nuo valstybės švietimo politikos ir nuo paties asmens gebėjimų, noro ir galimybių mokytis (Maksvytienė ir Polgrimaitė, 2015).

Asmenų galimybės švietimo sistemoje taip pat susijusios su mokymosi graža, mokytojų požiūriu (Mesa, 2007). Švietimo prieinamumas apima fizinį mokyklos pasiekiamumą, optimalų mokyklų tinklo išdėstymą, palankų mikroklimatą, užtikrinantį emocinį, socialinį, fizinį saugumą, kokybiškas edukacines ir socialines paslaugas; ugdymo(si) turinio prieinamumą, ugdymo(si) proceso individualizavimą ir diferencijavimą (Trakšėlys, 2015). Švietimo politika, investicija į ankstyvąją vaikystę, sveikatos priežiūros prieinamumas, atitinkama darbo bei socialinės apsaugos politika – visa tai taip pat veikia asmenų socialinę ir ekonominę padėtį visuomenėje, taip pat ir padėtį švietimo sistemoje (Mikutavičienė, 2009).

Tyrimo metodologija ir metodai

Pasirinktas tyrimo duomenų rinkimo metodas – giluminis kokybinis interviu. Kadangi atliktas tyrimas yra bandomasis, šiame tyrime, siekiant palyginti skirtingomis tyrimo priemonėmis gautų duomenų išsamumą, taikyti du skirtingi kokybinio giluminio interviu tipai – gyvenimo istorijos interviu ir pusiau struktūruotas interviu. Gyvenimo istorijos interviu leidžia atskleisti, kaip individai kuria ir palaiko savo pasaulėvaizdį (taip pat ir požiūrį į savo galimybes švietimo sistemoje) per dialektinius procesus suteikdami prasmę realybei ir veikdami pagal ją (Charmaz, 2000). Pusiau struktūruotą interviu dažniausiai sudaro iš anksto parengti atvirieji ir uždarieji klausimai, tačiau tyrėjas gali lanksčiai, reaguodamas į situaciją, užduoti papildomų, pasitikslinamųjų klausimų.

Bandomojo tyrimo metu apklausti 2 informantai, kurie atrinkti remiantis iš anksto numatytais tyrimo tikslui aktualiais kriterijais sniego gniūžtės principu. Informantų atrankos kriterijai: informantai yra įgiję aukštąjį išsilavinimą (kolegijoje arba universitete) ir yra kilę iš socialiai pažeidžiamų grupių (socialiai pažeidžiamomis grupėmis šiame tyrime laikomi asmenys, kurie yra kilę iš kaimo vietovių, žemas pajamas turinčių šeimų, gavo socialinę paramą; yra tautinės mažumos ar migrantai, reemigrantai; informantų amžius – 23–30 metų). Šie atrankos kriterijai aktualūs tyrimui, kadangi leidžia analizuoti asmenų, kurie dar visai neseniai yra įgiję aukštąjį išsilavinimą, situaciją ir jų žinios apie tyrimo objektą yra išsamesnės. Taip pat tai leidžia analizuoti šių asmenų patirtį tyrimo objekto atžvilgiu (yra praėję kelią link aukštojo mokslo) ir yra kilę iš tų grupių, kurioms aukštasis mokslas yra menkliau prieinamas. Kalbant su socialinę atskirtį patyrusiu jaunimu išskyla pasakojimo kaip išgyventos patirties svarba, atskleidžianti objektyvias socialines struktūras, susijusias su kiekvieno asmens asmeniniu gyvenimu (Liutkevičienė, 2015).

Tyrimo duomenų analizei pasirinkti šie duomenų analizės metodai: kokybinė turinio analizė ir temų analizė. Šie duomenų analizės būdai pasirinkti dėl galimybės identifikuoti analizuojamiems atvejams tapačius bruožus, sekas, dėl galimybės konceptualizuoti ir kategorizuoti duomenis (Strauss ir Corbin, 1990)

Tyrimo duomenų rinkimo ir analizės eiga:

1. Naudojant tikslią atranką pagal raktinius žodžius (švietimas, aukštasis mokslas, stratifikacija švietime, socialinis mobilumas švietime, struktūriniai veiksniai) Lietuvos ir užsienio atviros prieigos mokslinėse duomenų bazėse atrinkti ir apžvelgti esami Lietuvos ir užsienio tyrėjų moksliniai tyrimai ir nustatyti struktūriniai veiksniai, susiję su aukštojo mokslo įgijimu;
2. Atrinkti informantai dalyvauti kokybiniame giluminiame interviu;
3. Surinktas duomenų masyvas atlikus du giluminius kokybinius interviu su informantais, kilusiais iš socialiai pažeidžiamų grupių;
4. Interviu metu surinkta tyrimo medžiaga transkribuota;
5. Atlikta kokybinė turinio analizė, temų analizė naudojantis programa *Qda Miner Lite*. Ši programa pasirinkta dėl to, kad leidžia analizuoti kokybinius duomenis, taip pat dėl to, kad yra nemokama ir viešai prieinama;
6. Apibendrinti ir interpretuoti gauti tyrimo rezultatai.

Tyrimo apribojimai: tyrime atliekami tik bandomieji interviu taikant skirtingas tyrimo priemones, tad duomenų apimtis nėra plati; kadangi tyrimo duomenys yra riboti (apima dviejų informantų patirtį apie tyrimo objektą), todėl negalima daryti išsamių išvadų.

Empirinio tyrimo rezultatai

Išanalizavus bandomojo tyrimo metu surinktą duomenų masyvą, pastebima, kad socialiai pažeidžiamų asmenų galimybėms pasiekti aukštąjį išsilavinimą gali daryti įtaką kelių grupių struktūriniai veiksniai, kurie aptariami toliau.

Pirmiausia tyrimu atskleidžiama, kad socialiai pažeidžiamų asmenų galimybes įgyti aukštąjį išsilavinimą galima sieti su skirtingų švietimo veiklų, tokių kaip priešmokyklinis ugdymas, neformalusis vaikų švietimas, mokinių savivaldos organizacijos, ekskursijos, edukacinės išvykos, prieinamumu. Pastebima, kad priešmokyklinis ugdymas, neformalusis švietimas suteikia palankesnes galimybes siekti aukštesnio išsilavinimo: „Nuo ketvirtos klasės lankiau tinklinio būrelį, kuris vykdavo kas antrą dieną – antradienį, ketvirtadienį ir kartais šeštadienį, tai visi mano vakarai ten ir praeidavo <...> tinklinis taip ir liko iki kokios vienuoliktos klasės.“ Neformaliojo švietimo veiklos socialiai pažeidžiamiems asmenims leidžia įgyti socialinio kapitalo, pvz., informantė pasakoja: „Lankiau sporto mokyklą, tai turėjau drauges, kurios kartu su manim lankė tinklinį ir buvo mano komandoje.“ Kita informantė teigia, kad „<...> mokykloje labai daug įvairių būrelių vyksta <...>“, tad galima manyti, kad pasiekti aukštojo išsilavinimo padėjo mokykloje užtikrintas didelis neformaliojo švietimo prieinamumas. Taip pat reikšmingas ir dalyvavimas mokinių savivaldos organizacijose. Teigiama, kad „<...> buvo mokinių parlamentas. Ten praleisdavau gana daug laiko vyresnėse klasėse, nuo

devintos pradėjau padėti vyresniems, ir tada pati kažkaip įsitraukiau. Ten buvo mokyklos renginių organizavimas, mokyklos gerbūvio kūrimas“. Galima manyti, kad įsitraukdami į mokinių savivaldos organizacijų veiklą socialiai pažeidžiami asmenys ugdo savo aukštesniems akademiniais rezultatams siekti reikalingas kompetencijas (savarankiškumą, socialinį solidarumą, organizuotumą): „būdavo labai smagi ta organizacinė veikla, mes turėdavom didelę laisvę, administracija leisdavo mums daug daryti ir skatindavo daug daryti.“ Analizuojant tyrimo duomenų masyvą, itin išryškėjo mokyklų organizuojamų ekskursijų, edukacinių išvykų reikšmė socialiai pažeidžiamiems asmenims. Informančių teigimu, „viskas, ką matydavau ir kuo galėdavau užsiimti, būdavo mokykloje, tai ta vieta, kur dar yra šiek tiek kultūros“, „jei į kažkokių kultūros renginius ir keliaudavau, tai tiktai su mokykla <...>“. Tyrimas atskleidžia, kad edukacinių išvykų prieinamumas mokyklose itin svarbus socialiai pažeidžiamiems asmenims, nes kitaip jie neturėtų galimybių įgyti kultūrinio kapitalo, kuris itin vertinamas aukštajame moksle.

Kitas struktūrinis veiksnys, kuris išryškėjo analizuojant tyrimo rezultatus, – pozityvus mokyklos mikroklimatas. Tyrimo analizė leidžia teigti, kad mokyklose, kuriose mokėsi socialiai pažeidžiami asmenys, kuriems pavyko įgyti aukštąjį išsilavinimą, vyravo pozityvūs mokytojų, mokyklos vadovų santykiai su mokiniais, pvz., viena iš informančių teigiamai atsiliepė apie santykius su mokytojais, direktoriumi: „Jos norėdavo padėti ir vis klausdavo, kaip sekasi, ir po egzaminų taip pat paklausė. Lygiai taip pat aš labai gerai sutariau ir su mokyklos direktoriumi, kuris visada paklausdavo, na, ar aš jau pasirinkau.“ Pastebimas mokytojų proaktyvus elgesys, dėmesys mokiniams: „Tikrai mokykloje buvo tokių mokytojų, kurie nuolatos palaiškė ir skatino daryti kažką, veikti.“ Mokyklose, kuriose yra pozityvus mikroklimatas, vyravo ir pozityvi, emociškai saugi aplinka. Informantės teigimu, „mokykloje kartais geriau negu namie <...> atmosfera mokykloje tikrai buvo labai gera“. Galima teigti, kad, jei mokykloje asmuo jaučiasi emociškai saugus, priimamas, jis galės labiau susikcentruoti į mokymąsi, o tai padės siekti aukštesnio išsilavinimo. Informantės teigia, kad mokykloje jos jautėsi emociškai saugiai, galėdavo išreikšti save, pvz.: „Mes turėdavom pačių įvairiausių mokinių, kurie galėdavo išreikšti save kaip tik nori. Kažkaip nei mokytojams, nei administracijai nekildavo klausimų, jiems tai būdavo natūralu.“

Socialiai pažeidžiamiems asmenims itin svarbus ir mokytojų, mokyklos vadovų tikėjimas jų sėkme. Pastebima, kad mokyklose, kuriose mokėsi socialiai pažeidžiami asmenys, įgiję aukštąjį išsilavinimą, mokiniai buvo reguliariai skatinami, pvz.: „Pas mus būdavo tokios šventės, geriausius rezultatus pasiekusių mokinių pagerbimas. Ten įeidavo viskas, nuo to, pavyzdžiui, kad koks nors teatro būrelis gerai pasirodydavo kokiam nors konkurse, ir tie visi mokiniai būdavo pakviečiami <...> būdavo tikrai pastebima daug labai dalių mokyklos pasiekimų srityje.“ Mokytojai, mokyklos vadovai kėlė teigiamus lūkesčius mokiniams, kaip viena iš informančių pažymėjo, mokytojai tikėjo, kad visi mokiniai sieks aukštojo išsilavinimo: „Pas mus mokytojai vis kalbėdavo,

kad ne tik aš, bet mes visi kažkur įstosim.“ Nustatyta, kad labai svarbus ne tik mokytojų paskatinimas, bet ir kitų mokyklos darbuotojų tikėjimas mokinių sėkme. Pvz., viena iš informančių paminėjo, kad stoti į universitetą ją paskatino mokyklos direktorius: „Pasikalbėjau su mokyklos direktoriumi ir jis pasakė, kad tavo rezultatai tikrai bus geri, turi labiau savimi tikėti.“

Dar vienas iš struktūrinių veiksnių, kuriuos atskleidė tyrimas, – mokyklose, kuriose mokėsi socialiai pažeidžiami asmenys, pasiekę aukštąjį išsilavinimą, buvo aukštas mokytojų ir mokyklos vadovų prestižas. Mokytojai šioje mokyklose pasižymėjo profesionalumu ir aukšta specializacija, informančių žodžiais tariant, „mokytojos buvo labai stiprios ir labai geros, ir šiaip labai geri žmonės“ <...> „būdavo pamokų, kurios būdavo labai labai įdomios“. Informantės labai teigiamai atsiliepia apie mokytojų profesionalumą, atsidavimą savo darbui ir tyrimas atskleidžia, kad tai gali būti vienas iš esminių veiksnių, kurie paskatino ir padėjo pasiekti aukštojo išsilavinimo: „Labai pasiseka, kad gyvenime ar savo mokykloje sutinki bent vieną žmogų, kuriam rūpi ir kuris stengiasi. Tai taip buvo man su lietuvių kalbos mokytoja. Ji tikrai įdėjo labai daug darbo, kad man pavyktų įstoti.“ Mokyklų, kuriose mokėsi mokiniai, įgiję aukštąjį išsilavinimą, mokytojai, mokyklos vadovai buvo priimami kaip autoritetai: „mano lietuvių kalbos mokytoja, ji buvo didžiulis pavyzdys“, „tas mokytojo sutikimas autoriteto paskatino“. Mokiniai gerbė mokytojų, mokyklos vadovų nuomonę, į ją buvo atsižvelgiama: „pasitariau su mokytojais, ir jie sakė, kad man galbūt labiau tiktų, patarė bandyti būti mokytoja“, „į Vilniaus universitetą stojau tik dėl to, kad mane paskatino mokyklos direktorius“.

Socialiai pažeidžiamų asmenų galimybėms įgyti aukštąjį išsilavinimą turi įtakos ir mokyklos socialinė struktūra. Tyrimu nustatyta, kad teigiamą įtaką turi mokymasis santykinai mažoje mokykloje, pvz., viena iš informančių teigė, kad mokykla, kurioje ji mokėsi buvo „maža gimnazija, tik apie tris šimtus mokinių turėjo, bet visi aplinkiniai labai palaukė ir suteikdavo visas sąlygas siekti savo tikslų“. Klasės, kurioje mokomasi, draugų panašumas taip pat galimai teigiamai veikia asmens galimybes švietime, pvz., kaip informantė pažymėjo, „didžioji klasės dalis buvo tie, kurie gyvena šiaip sau, kurių tėvai neužima kažkokių aukštų pareigų ir mes visi maždaug taip ir gyvenom bent jau pradinėj mokykloj“. Panaši klasiokų socialinė padėtis galimai leidžia mokiniams pajusti bendrumą, mažina patyčių, neigiamų emocijų reiškinių riziką, kuri neigiamai veiktų pasiekimus. Artimų draugų turėjimas, pozityvūs santykiai su klasės draugais taip pat skatina švietime siekti aukštesnių tikslų. Mokykloje susipažįstama su draugais („mokykloje realiai susipažindavau su draugais“), draugai skatina mokytis („laiką leisti su draugais būdavo smagiausia mokyklos dalis“).

Galiausiai tyrime išryškėjo ir aukštojo mokslo vertės supratimo ir finansinio prieinamumo reikšmė. Socialiai pažeidžiamus asmenis siekti aukštojo išsilavinimo skatina turimas teigiamas aukštojo mokslo įvaizdis. Viena iš informančių mano, kad „<...> jeigu mokysiesi, stosi į universitetą, tai po to padidės tavo šansai gauti gerą darbą“.

Kita informantė pabrėžia, kad svarbu ne tik turimas aukštojo mokslo įvaizdis, bet ir kaip įvairios institucijos formuoja tą įvaizdį. Teigiama, jog „labai svarbu, kad valstybė, mokymosi įstaigos, ar tos pačios bibliotekos parodytų tą pavyzdį vaikams, kad žiūrėk – tu gali mokytis, gauti studijas, gali baigti studijas, po tų studijų kažkur įsitvirtinti“. Taigi, socialiai pažeidžiamų asmenų aukštojo mokslo įgijimui turi įtakos tai, kaip švietimo įstaigos ir apskirtai visuomenė formuos aukštojo mokslo vertę. Ne mažiau svarbi ir finansinė parama. Socialiai pažeidžiami asmenys dažnai stokoja ekonominio kapitalo, reikalingo siekti aukštojo išsilavinimo. Šis tyrimas tą patvirtino. Teigiamai atsiliepiama apie finansinę paramą, valstybės finansuojamas studijas: „pati valstybės parama tikrai labai padėjo <...> gaudavau socialinę stipendiją ir pačioje pradžioje man ji pravertė“, „mane gal labai išgelbėjo tas faktas, kad mano studijos buvo valstybės finansuojamos. Nes jei būčiau įstojusi į mokamą vietą, tikrai nebūčiau mokiusis, nes mano šeima nebūtų išgalėjusi to“. Tyrimas atskleidžia, kad finansinės paramos, valstybės finansuojamų studijų vietų prieinamumas yra labai reikšmingas struktūrinis veiksnys, darantis įtaką socialiai pažeidžiamų asmenų galimybėms įgyti aukštąjį išsilavinimą.

Išvados

Apibendrinant straipsnyje apžvelgti struktūriniai veiksniai, kurie gali lemti socialiai pažeidžiamų asmenų aukštojo mokslo įgijimą:

1. Struktūriniai veiksniai, susiję su aukštojo mokslo įgijimu, yra: mokyklos aplinka, mokytojų ir mokinių santykiai, laiku suteikta švietimo pagalba, mokymosi aplinkos pritaikymas, mokinių drausminimo ir kontrolės priemonės (kurios, atsižvelgiant į turinį, gali turėti tiek teigiamą, tiek neigiamą įtaką), mokyklos tipas ir švietimo sistemos ypatybės.
2. Atliktas bandomasis socialiai pažeidžiamų asmenų, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, kelio švietimo sistemoje tyrimas patvirtino dalies iki šiol žinomų struktūrinių veiksnių aktualumą ir leido išskirti tam tikrus naujus veiksnius.
3. Išanalizavus atlikto bandomojo empirinio tyrimo duomenis, atskleista, kad socialiai pažeidžiamiems asmenims įgyjant aukštąjį mokslą gali turėti įtakos tokie struktūriniai veiksniai kaip: skirtingų švietimo veiklų (pvz., neformaliojo švietimo) prieinamumas, pozityvus mokyklos mikroklimatas, mokytojų, mokyklos vadovų tikėjimas mokinių sėkme, mokykloje vyraujantis aukštas mokytojų ir mokyklos vadovų prestižas, mokyklos socialinė struktūra (pvz., klasės mokinių panašumas) bei aukštojo mokslo vertės supratimas ir finansinio rėmimo prieinamumas.

Literatūra

- Bourdieu, P. (1979). *The Inheritors*. Chicago. The University of Chicago press.
- Bourdieu, P. ir Passeron, J. C. (1990). *Reproduction in Education, Society and Culture*. 2 ed. Thousand Oaks, CA. Sage Publications.
- Brazienė, R. (2002). Socialinių sluoksnių formavimasis nepriklausomoje Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 23(2), 119–127.
- Charmaz, K. (2000). Grounded Theory: Objectivist and Constructivist Methods. In N. K. Denzin ir Y. S. Lincoln (red.), *Handbook of Qualitative Research*. 2nd edn. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Duoblienė, L. (2009). Foucault idėjų sklaida švietime: disciplinuojančios mokyklos demaskavimas. *Problemos*, 75, 44–57.
- Ilijina, O. ir Purvaneckienė, G. (2012). Mokinių socialinės padėties ir profesinių siekių sąsaja. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 28, 49–61.
- Lazutka, R. ir Navicke, J. (2010). Higher education and social justice. *Filosofija. Sociologija*. 21(4), 277–284.
- Lazutka, R. ir Šliužaitė, D. (2012). Socialinis teisingumas ir socialinių-ekonominių grupių reprezentavimas skirtingo prestižo studijų programose Lietuvoje. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 28, 9–22.
- Leonavičius, V. (2011). Dėl aukštojo mokslo sociologijos objekto. *Andragogika*, 1, 105–118.
- Lipnevič, A. (2013). *Gydytojų socialinis mobilumas transnacionalinėje socialinėje erdvėje*. [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/filosofijasociologija/2013/2/6860> [žiūrėta 2019 05 25].
- Lietuvos statistikos departamentas. (2016). *Švietimas Lietuvoje 2015* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/statistikos-leidiniu-katalogas/?publication=23298> [žiūrėta 2021 02 14].
- Liutkevičienė, O. (2015). Socialinės atskirties vaikų ir jaunimo tinkamų socialinių sprendimų paieška integracijos į visuomenę procese. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 15(1).
- Maksvytienė, I. ir Polgrimaitė, S. (2015). Išsilavinimo nelygybės Lietuvoje vertinimas. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 9(1), 143–156.
- Matulionis, A. V., Maniukaitė, G., Trinkūnienė, I., Krukauskienė, E. ir Liutikas, D. (2010). *Lietuvos studentijos socialinio portreto bruožai*. Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Mesa, E. P. (2007). Measuring education inequality in the Philippines. *Philippine Review of Economics*, 44(2).
- Morkevičius, V. ir Norkus, Z. (2012). Šiuolaikinė Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2(31).
- Mikutavičienė, I. (2009). *Švietimo ir socialinės nelygybės sąveikos fenomenas: Lietuvos kontekstas*.
- Matulionis, A. V. (2016). Visuomenės socialinės struktūros tyrimo pjūviai. *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita*, 7.
- OECD. (2017). *Education in Lithuania: Tertiary education in Lithuania* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-in-lithuania/tertiary-education-in-lithuania_9789264281486-9-en [žiūrėta 2019 05 25].
- OECD. (2018b). *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/broken-elevator-how-to-promote-social-mobility_9789264301085-en [žiūrėta 2021 02 14].
- Purvaneckienė, G. ir Čiužaitė, G. (2010). Švietimo reformos ir teisingumas. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 25, 85–99.

- Strauss, A. ir Corbin, J. M. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Sage Publications, Inc.
- Taljūnaitė, M. (Sud.). (1999). *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Tatarienė, D. (2017). Socialinis mobilumas posocialistinėse šalyse: tyrimų būklė ir aktualios problemos. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1, 38.
- Tonkūnaitė-Thiemann, A. (2013). *Socialinės nelygybės profiliai Rytų ir Vidurio Europos valstybėse. Daktaro disertacija*. Vilniaus universitetas.
- Trakšėlys, K. (2015). Žmogaus gerovės kūrimas transformuotoje visuomenėje: švietimo prieinamumo principas. *Filosofija. Sociologija*, 2, 129–134.

The Road to Higher Education for Vulnerable Persons: A Pilot Review of Some Structural Factors

Asta Dilytė-Kotenko

Lithuanian Center for Social Sciences, Institute of Sociology, A. Goštauto St. 9, LT-01108 Vilnius, astadilyte@gmail.com

Summary

A person's opportunities to obtain higher education, his position in the education system is determined by various factors. The analysis of structural factors that influences the possibility to obtain higher education, in Lithuanian research is rather limited. It is crucial to analyze factors related to individuals' originated from socially vulnerable groups access to education, as various studies show that this group is under-represented in higher education.

Therefore, the aim of this article is to review the structural factors that can lead to the acquisition of higher education by individuals originated from socially vulnerable groups. The article reviews the existing research about structural factors related with acquisition of higher education; describes a pilot study of the path of socially vulnerable people in the education system and reveals the results of the analysis of this research.

The results of the research shows that acquisition of higher education by persons from socially vulnerable groups may be related with a various structural factors such as: access to various educational activities (non-formal education), positive school microclimate, teachers' and school leaders' belief in student success, prestige of teachers and school leaders, the social structure of the school (the similarity of the students in the class), understanding of the value of higher education and financial affordability of higher education.

Keywords: *education, higher education, socially vulnerable people, structural factors.*

Gauta 2021 03 19 / Received 19 03 2021
Priimta 2021 03 22 / Accepted 22 03 2021